

מנשה ענזי

זמן, מקום ודת בתרבות החומרית של יהודי תימן
[על: כרמלה אבדר (עורכת), מעשה רוקם: הלוש והתכשיט
במסורת יהודי תימן, תל אביב תשס"ח]

305

רשימת המשתתפים בכרך
תקצירים באנגלית

313

vii

פתח דבר

כרך זה מוקדש לחברתנו הבכירה פרופ' אולגה גולדברג-מולקיביץ', שלימדה וחקרה שנים רבות באוניברסיטה העברית בירושלים – וממשיכה לחקור באופן פעיל – במסגרת התכנית לפולקלור יהודי והשוואתי והמרכז לחקר הפולקלור, היבטים מגוונים של פולקלור חזותי ותרבות חומרית. למעשה עם בואה מפולין לירושלים, בחברת בן זוגה ההיסטוריון פרופ' יעקב גולדברג, היא הכניסה לתחום עיסוקינו את היבט של תרבות חומרית ופולקלור חזותי. חלק מן הכותבות הן תלמידות ישירות של אולגה, שכתבו את עבודות הדוקטור שלהן בהדרכתה. אך כולנו תלמידיה בנושאים כגון יצירת התרבות החומרית כדו־שיח בין המיעוט היהודי לרוב הנוצרי בפולין; הדינמיקה בין אמונה לקישוט בקמעות בעדות ישראל; דמות היהודי בתרבות העממית הפולנית ובמיוחד בתאטרון העממי; תולדות חקר הפולקלור והאתנוגרפיה.

בדברי הפתיחה מציגה כרמלה אבדר, תלמידתה של אולגה, את דרכה של מורתה בחקר האמנות העממית בין פולין לישראל. רוב המאמרים בכרך עוסקים בתרבות חזותית, ובמיוחד בגלויות דואר מצוירות, ומציגים ומנתחים היבטים שונים של סוגה מודרנית זו. הקוראים בוודאי יבחינו בגיוון המינוח במאמרים – גלויה מצוירת, מאוירת, מצולמת – גיוון המשקף את בחירת המחברים בהתאם להנחותיהם המחקריות. המאמר הפותח, עיונה של נעמי שור בגלויות של פריז, מעמיד את הסוגה בהצטלבות תאורטית רב ממדית של לימודי תרבות, פסיכואנליזה, תאוריה פמיניסטית והגות ביקורתית על המודרניות. המאמר הבא, מאת גלית חזן-רוקם, עוסק בדימוי היהודי הנווד כפריזמה פרשנית לדיון בניעות של יהודים בעולם המודרני. במאמר משולב דיון הקשרי בביצוע הפולקלורי של הגלויה באמצעות ניתוח היחסים הדינמיים בין תמונת הגלויה לבין הטקסטים שכתבו שולחי הגלויות. זה אחד מתוך כמה מאמרים בכרך המבוססים על האוצרות הטמונים באוסף גלויות היודאיקה ע"ש יוסף ומרגיט הופמן ז"ל, המפרה מפעלי מחקר במסגרת המרכז לחקר הפולקלור באוניברסיטה העברית. מאמרו של שלום צבר מקשר בין שני תחומי פולקלור – פולקלור חזותי ומעגל השנה – בנתחו את החגים היהודיים המוצגים בתדירות ובגיוון רב על פני גלויות דואר. במאמר דיון בקשרי הגומלין התקשורתיים והתרבותיים בין היהדות המזרח אירופית ליהדות המרכז אירופית בייצוג הדגמים העממיים של החגים. מאמרה של אלן סמית' הוא מחקר שיטתי של תת-סוגה של גלויות ברכה לראש השנה

שנפוצו בקרב יהודי ארצות הברית בראשית המאה העשרים. סמית' מדגישה את האופן שבו הגלויות הללו מהוות מקור למידע על היבטים מגדריים, חברתיים ורוחניים של אוכלוסיית המהגרים היהודית במציאות האמריקנית. מאמרם של תמר אלכסנדר, גילה הדר ושלום צבר הוא מחקר חדש על גלויות דואר מצולמות שהפיקו מו"לים יהודים ואחרים בסלוניקי. המחברים מצביעים על האופנים שבהם הגלויות הללו מאפשרות לימוד של אורחות חיים, אירועים היסטוריים וערכים תרבותיים יהודיים של קהילת יהודי סלוניקי, הן על בסיס הפן החזותי של הגלויות הן על פי המסרים שכתבו שולחיהן. שלא כגלויות מפולין, מגרמניה או מארה"ב, הגלויות מסלוניקי אינן מתארות את החיים הפנימיים של היהודים, אלא מדגישות את השתלבותם בחיי העיר ומשטשות את שונותם ואת ייחודם. מאמרן של הגר סלמון ושל אסתר יוהס, המבוסס אף הוא ברובו על חומר מאוסף הופמן וכן על ראינות וניתוח תיאורי נוסעים, בוחן את הייצוג של גוף נשי דשן כאידאל נשי יהודי בגלויות מתוניסיה. המחברות מנתחות את הנושא הייחודי ומאירות את היבטיו המגדריים והקולוניאליים ובמיוחד את היחס לגוף האישה, לזהות ולאכילה על רקע מקומו של האדם בעולם החברתי ההיסטורי שבו נוצרו הגלויות.

במדור תולדות חקר הפולקלור כותבת גבריאלה רבי על המפעל לתייעוד ולחקר מגזרות הנייר ע"ש ד"ר גיזה פרנקל ז"ל, המנוהל על ידי פרופ' גולדברג-מולקיביץ' במרכז לחקר הפולקלור באוניברסיטה העברית. סקירתו של שלום צבר את הספרות על גלויות וכרטיסי ברכה יהודיים מהווה השלמה חשובה לנושא המרכזי של מאמרי הכרך. בסקירת אוספי המרכז לחקר הפולקלור שבמכון למדעי היהדות ע"ש מנדל באוניברסיטה העברית, סקירה שכתבה מיקי יואלסון, מרכזת מפעל חקר הגלויות שלייד אוסף הגלויות ע"ש הופמן, מוצבת מסגרת כוללת הן לחקר הגלויות הן למפעלה המחקרי של פרופ' אולגה גולדברג-מולקיביץ', הממשיך להתקיים במסגרת מרכז זה. תלמידותיה של פרופ' גולדברג, שלה כאמור מוקדש הכרך, רינה בנארי ורבקה פרצ'ק, סוקרות את ספרה של מורתן: מולדת ישנה חדשה: עקבות תרבותם של יהודי פולין (בפולנית), שנכתב בירושלים ויצא לאור בלודז'. מעגל הכרך נסגר בסקירתו הביקורתית של מנשה ענוי על ספר בעריכתה של כרמלה אבדר שנושאו הלבוש והתכשיט במסורת יהודי תימן.

גלויות הדואר לא זכו עד עתה לתשומת לב רבה במחקר. אנו מקווים שחוברת זו, במגוון מרחבי התרבות והמתודות המחקריות המוצגים בה, תוסיף נדבך להעמקת ההבנה בנושא מרתק זה.

המערכת

מאמרים